

ВАДИ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

Виявлено вади у ринковому середовищі енергозбереження, визначено причини їх виникнення. Оцінено вплив вад у ринковому середовищі на реалізацію стратегії енергозбереження на рівні окремого підприємства та економіки у цілому.

The defects in market environment of energy-saving are founded out in the article; the reasons of their origin are curtailed. Influence of defects in a market environment on energy-saving strategy realization is appraised at the level of separate enterprise and economy on the whole.

Актуальність. Починаючи з 1998 р. у вітчизняній економіці спостерігаються помітні зрушення у динаміці енергоефективності: енергоємність ВВП поступово скорочується [1, с. 103]. Проте фахівці зазначають, що в основному це зумовлено позитивним впливом ефекту масштабу виробництва. Водночас зменшення питомих витрат енергоресурсів на виготовлення окремих видів товарів та послуг відбувається на тлі невеликої кількості впроваджених енергозберігаючих проектів [2, с. 85]. Усе це змушує замислитися над питанням: чому ані зростання цін на енергоносії та поступове доведення їх до світового рівня, ані активізація державної політики у сфері енергоефективності виявляються недостатніми чинниками для прийняття рішень про енергозбереження на рівні окремих підприємств. Взагалі, наскільки сприятливим є ринкове середовище енергозбереження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У вітчизняній науковій літературі, присвяченій проблемам енергозбереження, поширеною є думка про викривлення ринкових стимулів енергозбереження (В. Бараннік [3, с. 8–11], М. Земляний, А. Шевцов [4, с. 5, 8–9]; В. Лір, У. Письменна [5, с. 68–70], О. Овсієнко [6, с. 56–58; 12, с. 83–85], В. Саприкін [7, с. 1, 9] та ін.). Основними причинами цього явища вважаються перехресне субсидювання, що застосовується у внутрішньому ціноутворенні на енергоносії, та монополізація енергоринків [8]. Проте переважними чином досліджуються макроекономічні наслідки цих явищ: зміни в енергетичному балансі, структурні диспропорції вітчизняної економіки, стан платіжного балансу, зміни валютних курсів тощо. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання про те, як впливають вади у ринковому середовищі енергозбереження на споживання паливно-енергетичних ресурсів на рівні підприємства.

Метою статті є виявлення вад у ринковому середовищі енергозбереження, визначення їх причин та оцінка їх впливу на реалізацію стратегії енергозбереження на рівні окремого підприємства та економіки у цілому.

Виклад основного матеріалу. Для підприємства вирішальним моментом при прийнятті рішень з енергозбереження є ринкові чинники – співвідношення цін на енергоносії та вартість впровадження енергоощадних технологій. Якщо питомі витрати на економію одиниці енергії перевищують вартість її придбання, такі капіталовкладення виявляються економічно недоцільними. І навпаки, якщо питомі витрати на придбання енергоресурсів перевищують витрати на її економію, енергозберігаючі заходи стають ефективними з економічної точки зору. Таким чином ціна енергоносіїв виступає як потужний засіб мотивації при прийнятті рішень про енергозбереження. Це підтверджується і статистичними даними. Так, за розрахунками В. Ліра та У. Письменної [5, с. 68], у 2000 р. ціна 1 т ум. п. становила у середньому по Україні 600 грн, тоді як питомі капітальні витрати на енергозбереження склали 649 грн/т ум. п. Поступове подорожчання енергоносіїв, а також перехід до нової ринкової системи ціноутворення на головний імпортований енергоносій – природний газ, суттєво збільшили економічну привабливість енергозбереження. Якщо у 2001 р. вартість 1 т ум. п. перевищувала питомі витрати на енергозбереження у 1,15 разів, то вже у 2010 р. розрив становив 2,3 рази.

Тенденція зростання цін на паливно-енергетичні ресурси буде зберігатися і у довгостроковій перспективі. По-перше, необхідність доведення цін до світового рівня визнана на рівні державних програмних документів [3, с. 2; 9, с. 10]. З одного боку, підвищення цін розглядається як офіційна ідеологія державного регулювання енергозбереження: оскільки потенціал маловитратнихощадних заходів вичерпано, з'явилася необхідність створення ринкової мотивації до впровадження дорогих інвестиційно-технологічних заходів. З іншого боку, на лібералізації наполягають міжнародні установи. Зокрема підписаний Україною з МВФ Меморандум на 2010–2012 рр. передбачає поетапне підвищення цін на природний газ, призначений для потреб домогосподарств [10]. По-друге, світові ціни на енергоносії також зростають, що обумовлено переходом до наступного технологічного укладу.

Разом з тим, слід зазначити, що на стимулюючий засіб підвищення цін може і не перетворюватися з огляду на такі обставини:

– цінові шоки, які унеможливають самофінансування енергоощадних проектів з боку підприємств через систематичне подорожчання енергоносіїв та брак коштів. У Державній цільовій економічній програмі енергоефективності на 2010–2015 рр. передбачено, що орієнтований обсяг капіталовкладень у зниження енергоємності становить 341,59 млрд грн, у т.ч. 7,58 млрд – за рахунок державного бюджету, 15 млрд – за рахунок місцевих бюджетів, 319,01 млрд грн – за рахунок інших джерел [11]. Однак вже за 2010 р. обсяги недофінансування Програми за рахунок коштів підприємств дорівнював 2,43 млрд грн (розраховано за даними [2, с. 86]). За таких

умов одним з можливих методів стимулювання енергоефективності стають засоби податкового та кредитного регулювання з боку держави, спрямовані або на економію частки прибутку підприємства (якщо отримана економія утворилася у результаті впровадження енергозберігаючих заходів), або на здешевлення капіталовкладень в енергозбереження;

– розбалансованість у ціноутворенні на зовнішньому та внутрішньому енергоринках. У зовнішніх розрахунках з 2009 р. використовуються ринкові принципи: вартість природного газу прив'язується до коливань енергетичних цін на світовому ринку, повторюючи їх з незначним лагом запізнення [12, с. 83]. Тоді як внутрішнє ціноутворення продовжує залишатися далеким від ринкового: ціни на паливно-енергетичні ресурси активно регулюються державою. Зокрема широко використовується практика субсидіювання, як прямого бюджетного, так і перехресного, що значно спотворює орієнтири споживання.

Спробуємо з'ясувати, яким чином впливають на формування ринкового середовища енергозбереження особливості державного регулювання цін на окремі паливно-енергетичні ресурси. На нашу думку, було б доцільно розмежувати окремі складові субсидіювання цін на енергоносії, виділивши у цьому процесі принаймні три аспекти: відтворювальний (штучне заниження цін на паливно-енергетичні ресурси для населення); міжгалузевий (підтримка занижених цін для окремих галузей або сфер економіки) та структурний (підтримка цін на енергоносії внутрішнього виробництва на рівні, що є нижчим за світовий).

Відтворювальний аспект субсидіювання переважним чином зумовлений необхідністю реалізації соціальних завдань. Як правило, порівняно нижчі ціни встановлюються для домогосподарств та об'єктів комунальної енергетики, підвищені ціни – для промислових споживачів. Як зазначає О. Овсієнко, доки ціна за імпортований газ знаходилася на рівні нижче світового, з діючою системою ціноутворення мирилися всі учасники ринку. Підприємницький сектор отримував суттєві конкурентні переваги, особливо помітні при експорті продукції за кордон. Держава перерозподіляла монопольний прибуток на вирішення різноманітних, у тому числі соціальних завдань. Населення оплачувало споживання енергоносіїв за заниженими цінами [6, с. 58].

Проте як тільки ціна на природний газ наблизилася до світового рівня перехресне субсидіювання населення за рахунок промисловості почало втрачати доцільність. По-перше, підприємницький сектор більше не міг субсидіювати населення, оскільки його конкурентоспроможність і без того різко впала через суттєве подорожчання енергоносіїв. По-друге, витрати, пов'язані з субсидіюванням, перейшли на державний бюджет: різке скорочення монопольних прибутків та необхідність компенсувати різницю між цінами закупівлі та продажу імпортованого газу призвели до накопичення квазіфіскального дефіциту держбюджету (борг НАК “Нафтогаз України”). Усе це змусило взяти курс на поступову ліквідацію субсидіювання побутових споживачів: за 2008 р. мінімальна ціна природного газу зросла для населення на 35 %, за 2010 р. ще на 50 % (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка цін на природний газ, що використовується для потреб населення, грн/1000 м³

Річний обсяг споживання	Умова споживання	Період				Темп зростання цін, 2007–2010 рр., %
		з 1.01.2007	з 1.09.2008	з 1.12.2008	з 1.08.2010	
Не перевищує 2500 м ³	За наявності лічильників	315,00	358,20	483,60	725,40	230,29
	За відсутності лічильників	345,00	393,60	531,60	798,00	231,30
Не перевищує 6000 м ³	За наявності лічильників	478,00	542,40	732,00	1098,00	229,71
	За відсутності лічильників	526,00	596,40	805,20	1207,80	229,62
Не перевищує 12000 м ³	За наявності лічильників	980,00	1110,00	1498,80	2248,20	229,41
	За відсутності лічильників	1078,00	1221,00	1648,20	2473,20	229,42
Перевищує 12000 м ³	За наявності лічильників	1173,00	1326,00	1790,40	2685,60	228,95
	За відсутності лічильників	1290,00	1458,60	1968,60	2984,10	231,33

Соціальні наслідки лібералізації ціноутворення на паливно-енергетичні ресурси аналізуються у багатьох наукових джерелах [3, с. 11–12; 8; 12, с. 84–85]. Серед позитивних наслідків виділяють: відновлення соціальної справедливості (при збереженні низьких ціни ними користуються усі споживачі, незалежно від статків, тоді як підвищення цін дасть можливість адресної допомоги малозабезпеченим) [13, с. 6]; плановірність, забезпеченість необхідними амортизаторами [3]. До негативних наслідків відносять: падіння купівельної спроможності, що особливо помітно на тлі невисокої ефективності запропонованих державою соціальних амортиза-

торів; перекладання витрат, пов'язані з лібералізацією на найбільш уразливого учасника ринку – домогосподарства, які доки не виявляють організованого соціального опору [6, с. 59–60; 12, с. 84–85].

Міжгалузевий аспект субсидіювання полягає у підтримці занижених цін для окремих галузей або сфер економіки. Так, до 2008 р. включно тариф за спожитий природний газ для бюджетних організацій та установ, а також для підприємств теплокомуненерго був меншим, ніж для промислових споживачів. Починаючи з 2009 р. розрив у цінах для бюджетних установ та промислових підприємств було ліквідовано. Однак для теплової комунальної енергетики тариф на природний газ становить менше половини тарифу, що діє для промислових споживачів (табл. 2) [14].

Таблиця 2

**Динаміка цін на природний газ для всіх категорій споживачів, крім населення
(без ПДВ, цільової надбавки та транспортних витрат), грн/1000 м³**

Період								Темп зростання цін, 2010–2012 рр., %
січень–квітень 2010 р.	травень–липень 2010 р.	серпень–грудень 2010 р.	січень–березень 2011 р.	квітень–червень 2011 р.	липень–вересень 2011 р.	жовтень–грудень 2011 р.	з січня 2012 р.	
<i>Промислові споживачі та інші суб'єкти</i>								
2020,25	1992,80	2187,20	2282,00	2553,20	3023,50	3382,00	3509,00	173,69
<i>Підприємства ГМК</i>								
1899,25; 2020,25 (у квітні)	1992,80	2187,20	2282,00	2553,20	3023,50	3382,00	3509,00	184,76
<i>Підприємства хімічного комплексу</i>								
1899,25; 2020,25 (у квітні)	1992,80	2187,20	2282,00	2553,20	3023,50	3382,00	3509,00	184,76
<i>Підприємства-виробники азотних добрив</i>								
1584,40; 1633,30 (у квітні)	1633,30; 1992,80 (у липні)	2187,20	2282,00	2553,20	3023,50	3382,00	3382,00	213,46
<i>Бюджетні організації та установи</i>								
2020,25	1992,80	2187,20	2282,00	2553,20	3023,50	3382,00	3509,00	173,69
<i>Підприємства ТКЕ</i>								
593,45	566,00	840,20	1091,00	1091,00	1091,00	1091,00	1309,20	220,61

Разом з тим слід враховувати, що встановлення цінового паритету для промислових споживачів та підприємств ТКЕ може і не призвести до активізації останніх у сфері енергозбереження. По-перше, на ринку має місце асиметрія інформації: відсутній повноцінний достовірний облік спожитих паливно-енергетичних ресурсів. Станом на 1.01.2011 р. лічильниками гарячої води було обладнано 15,93 % загальної кількості будинків з централізованим постачанням гарячої води; лічильниками теплової енергії – 38,31% загальної кількості будинків з централізованим опаленням [2, с. 87]. По-друге, підприємства теплової комунальної енергетики є регіональними монополістами, що дає можливість перекладати власні завищені витрати, у т.ч. не виробничі, на кінцевого споживача, ухиляючись таким чином від впровадження енергоефективних заходів.

Міжгалузеве субсидіювання застосовується державою не тільки для підприємств різної форми Власності, а і для підприємств різних галузей. Зокрема, протягом 2009–2010 рр. діяли спеціальні пільгові ціни для підприємств гірничо-металургійного та хімічного комплексів. Граничну ціну природного газу як товару для цих категорій споживачів було знижено на 6 % з 1.09.2009 р. по 1.04.2010 р., для виробників азотних добрив – на 20–22 % (з 1.09.2009 р. по 30.06.2010 р.). Тобто окремі галузі отримували преференції, використовуючи державні ресурси на підтримку власних енерговитратних виробництв [1, с. 101]. Це значною мірою викривлювало орієнтири споживання паливно-енергетичних ресурсів, створювало можливості для ухилення від модернізації виробництва.

Проте формальна ліквідація міжгалузевого цінового диспаритету, починаючи з червня 2010 р. не означатиме вирівнювання ринкового середовища. Власники потужностей і у хімічній, і у металургійній промисловості намагаються у будь-який спосіб зберегти занижені ціни на енергоносії, зокрема природний газ. Прикладом може служити створення вертикально інтегрованого холдингу “Укрнафті” (контрольний пакет якої належить державі) та “ДніпроАзоту” (останній було передано “Укрнафті” в оренду), що дозволяє реалізувати природний газ українського видобутку як такий, що використовується для власних потреб [15]. Результатом подібних схем, на нашу думку, стає демотивація підвищення енергоефективності та посилення асиметрії на ринку паливно-енергетичних ресурсів.

Структурний аспект субсидіювання містить дві складові: випереджаюче зростання цін на первинні види палива (нафту, природний газ, вугілля) порівняно з вторинними енергоносіями (електроенергія, тепло); підтримку цін на енергоносії внутрішнього виробництва на рівні, що є нижчим за світовий. Обидві складові структурного аспекту субсидіювання тісно пов'язані з державним регулюванням цін. Якщо на ринках первинного палива імпортного походження кон'юнктура визначає ситуація на світових ринках, внутрішнє ціноутворення є результатом адміністративного регулювання діяльності природних монополій [1, с. 104].

Останніми роками компанії з часткою державної власності 50 % і вище, що здійснюють видобуток газу, законодавчо зобов'язані продавати його уповноваженому КМУ органу за цінами, встановленими НКРЕ. Сут-

тева різниця у ціні природного газу власного видобутку та імпортованого природного газу теж посиляє ринку викривлені сигнали. З одного боку, зростає зацікавленість у використанні газу вітчизняного видобутку не з метою його здешевлення для найбільш уразливих соціальних груп, а як інструменту забезпечення надприбутків окремих бізнес-груп, створення штучних конкурентних переваг окремим приватним виробникам на світовому ринку.

Висновки. Попри значне зростання цін на паливно-енергетичні ресурси, Україні не вдається радикально підвищити рівень енергоефективності суспільного виробництва. Однією з причин цього стають значні вади у ринковому середовищі енергозбереження, зумовлені насамперед розбіжностями у принципах внутрішнього та зовнішнього ціноутворення на енергоносії. Так, у зовнішніх розрахунках ціна визначається кон'юнктурою світового ринку енергоресурсів, тоді як ціни внутрішнього споживання регулюються державою.

Намагаючись здешевити енергоносії для окремих категорій споживачів, держава активно використовує практику субсидіювання, основними аспектами якої є: відтворювальний (штучне заниження цін на паливно-енергетичні ресурси для населення); міжгалузевий (підтримка занижених цін для окремих галузей або сфер економіки) та структурний (підтримка цін на енергоносії внутрішнього виробництва на рівні, що є нижчим за світовий). На макроекономічному рівні негативні наслідки перехресного субсидіювання проявляються у додатковому навантаженні на бюджет, перерозподілу державних ресурсів на користь неефективних виробництв, консервації застарілої структури економіки. На рівні окремого підприємства дестимулюється перехід до енергоефективних технологій, оскільки перехресне субсидіювання створює викривлені орієнтири у споживачів паливно-енергетичних ресурсів. Проте ліквідація цінового диспаритету з огляду на наявні соціально-економічні умови (низький рівень життя населення) є практично неможливою. Нейтралізація зазначених вад тісно пов'язана з широкими структурними реформами – вирівнюванням балансу економічної влади у суспільстві, законодавчим унеможливленням використання держави у приватних інтересах крупного капіталу. Слід також врахувати, що вирівнювання цін хоча і сприятиме усуненню вад ринкового середовища енергозбереження, проте не означатиме автоматичного зростання енергоефективності через імовірні цінові шоки. Тому подальші дослідження мають бути спрямовані на пошук шляхів нейтралізації соціально-економічних наслідків ліквідації цінових диспаритетів на енергоринку.

Література

1. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / О. І. Амоша [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Геєця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
2. Воронцов С. Б. Аналіз ефективності виконання державних програм енергозбереження / С. Б. Воронцов, А. Ю. Сменковський // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3. – С. 83–89.
3. Бараннік В. О. Перехід України на світові ціни енергоносіїв: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / В. О. Бараннік ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/WorldEnergyPrice.pdf>.
4. Земляний М. Г. Концепція (основи державної політики) енергетичної безпеки України у 2010–2014 рр. (проект) [Електронний ресурс] / М. Г. Земляний, А. І. Шевцов ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/ConceptEnPol.pdf>.
5. Лір В. Е. Економічний механізм реалізації політики енергоефективності в Україні : монографія / В. Е. Лір, У. Є. Письменна ; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 208 с.
6. Овсієнко О. В. Енергетична безпека: конфлікт соціально-економічних інтересів / О. В. Овсієнко // Вісн. Нац. юрид. акад. України. Серія: Економічна теорія та право. – 2011. – № 1. – С. 55–65.
7. Саприкін В. Чи буде проведено реформи в енергетичному секторі України [Електронний ресурс] / В. Саприкін // “Новий зелений курс” по-українськи? Роль Німеччини та України в сучасній європейській енергетичній політиці”, 27–28 квіт. 2010 р. : матер. конф. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=773.
8. Подолець Р. Газовий ринок у контексті геополітичних балансів / Р. Подолець // Віче. – 2009. – № 4. – С. 8–12.
9. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : схвалена розпорядженням КМУ від 15.03.2006 р., № 145-р. – К., 2006. – 129 с.
10. Меморандум України та МВФ [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 11.08.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/08/11/244528/>.
11. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2015 роки : постанова КМУ від 1.03.2010 р., № 243.
12. Овсієнко О. В. Ценовые механизмы обеспечения энергетической безопасности / О. В. Овсієнко // Бизнес Информ. – 2009. – № 9. – С. 82–86.
13. Підвищення цін на газ – необхідність для України / Аналітично-дорадчий центр “Блакитної стрічки” (ПРООН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://brc.undp.org.ua/img/publications/Energ_Fin.pdf.
14. Прейскурант для споживачів природного газу [Електронний ресурс] / Дочірна компанія НАК “Нафтогаз України “Газ України”. – Режим доступу: [http://www.gasukraine.com.ua/clients/gasukraine/gasukraine.nsf/\(documents\)/BB111788C1A48A40C225745C00296A0B](http://www.gasukraine.com.ua/clients/gasukraine/gasukraine.nsf/(documents)/BB111788C1A48A40C225745C00296A0B).
15. Воронцов І. Коломойський претендує на надприбутки [Електронний ресурс] / І. Воронцов. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/01/19/266326>.